

El català del s. XV al Matarranya

Javier Giralt publica *Llibre de Testaments (1398-1429) d'en Pere Oriola, notari de Fondespatla*. [p.5]

Sàpiens i Moncada

La prestigiosa revista d'història i cultura dedica el seu número de març a Jesús Moncada en la seua faceta d'escriptor i de pintor, i a Mequinensa. [p.6]

TEMPS DE FRANJA

Revista de les Comarques
Catalanoparlants d'Aragó

Estudiants i empreses es troben a la Llitera

L'AEL posa en marxa el programa 'Conócenos 2020' per apropar el món empresarial als joves. [p.8]

El projecte dels Flores

Els filòlegs i etnògrafs Miquel-Àngel i Lluís-Xavier Flores porten a terme una investigació etnomusical a les terres de cruïlla. [p.13]

Temps
d'Escola
8

Arribarà
al segle XXII,
el català
de la Franja

[p.16]

Sumari

- 2 Cartes dels lectors
- 3 Editorial
Vinyetes al vent
- 4 Matarranya
- 6 Baix Cinca
- 8 Llitera
- 9 Ribagorça
- 10 Entrevista
- 12 Aragó
- 13 Catalanofonia
- 15 Tribuna
- 18 Personatges

Imatge coberta: El Turbó, un dels límits occidentals dels pobles de predomini lingüístic català. (Foto © Esteve Valls)

TEMPS DE FRANJA 145

Edita:

Iniciativa Cultural de Franja

C. Major 4, 44610 Calaceit. T. 978 85 15 21
 · Associació Cultural del Matarranya
 · Institut d'Estudis del Baix Cinca-IEA
 · Centre d'Estudis Ribagorçans (CERib)

Coordinació: Carles Terès
 redaccio@tempsdefranja.org

Gestió i administració: Cèlia Badet

Maquetació gràfica:
 Jorge Pérez Lorenzo i Carles Terès

Consell de redacció:
 Matarranya: M. D. Gimeno, Carles Sancho.
 Baix Cinca: Rosa Arqué, Hugo Sorolla.
 Llitera: Josep Espluga
 Ribagorça: Glòria Francino.

Seccions:
 Matarranya: Carles Sancho. Baix Cinca: Rosa Arqué. Llitera: Josep Espluga. Ribagorça: Glòria Francino. Cultura: Hèctor Moret. Entrevistes: Carles Terès. Catalanofonia: Hugo Sorolla. Aragó: Màrio Sasot.

En aquest número: Roberto Albiac, Marina d'Algars, Patrici Barquín, Esteve Betrià, Virgili Ibarz, Jordi Marín, Josefina Motis, Berenguer de Mussots, Vicent Pallarès, Artur Quintana, Lluís Rajadell, Francesc Ricart, Màrio Sasot, Ramon Sistac, Esteve Valls.

Subscripcions i publicitat: 978 85 15 21

Producció: Terès & Antolín
 info@teresantolin.com

Disseny: Carles Terès Bellès

Dipòsit legal: TE-88/2000

ISSN: 1695-7709

En venda a:

Albelda: Estanc Conchita. **Calaceit:** Papereria Abàs. **El Torricó:** Llibreria Pilarín. **Fraga:** Llibreria Badia i Kiosko Casanova. **Girona:** Llibreria Les Voltes. **Lleida:** Llibreria de la Generalitat. **Mequinensa:** Papereria González. **Reus:** Llibreria Gaudí. **Saldí:** Llibreria Panadés i Llibreria Sorolla. **Saragossa:** Papereria Germinal. C. Sepulcro, 21. **Tamarit:** Estanc Patrito. **Tortosa:** Llibreria El Temple. **Vall-de-roours:** Llibreria Serret.

Cartes dels lectors

Esclaus de les noves tecnologies

I sí. Ho he de reconèixer. M'he convertit en el tipus de persona que sempre he odiat. D'acord. I sense que valgue d'excusa. Trencaré una llança a favor meu. Com va dir Charles Darwin: "l'espècie més forta no és aquella que sobreviu ni tampoc la més intel·ligent, sinó aquella que respon millor als canvis". Per tant, o ens adaptem, o morim. És l'únic escut que justifique el meu pecat capital, la llum esperançadora que pot purificar la meua ànima pecaminosa per a escapar del purgatori. Em sento el Dark Vader de la cultura. Efectivament, m'he passat al 'lado oscuro'. M'he passat al 'e-book'.

Tot i el nostre ADN rural, som esclaus de les noves tecnologies. Així va quedar demostrat el passat 20 de gener, lo dia del meu aniversari, quan la llevantada va descarregar més d'un metro de neu en alguns racons del Matarranya. A les maleses i els quantiosos danys que poc (o gens) van sensibilitzar el govern de Madrid, hi són los maldcaps derivats del temporal. Pobles que van estar més de tres dies sense subministre elèctric, sense senyal telefònic, sense cobertura mòbil i amb una vida completament alterada. I és que a dia d'avui, sense llum, sense internet, no som ningú. No ens podem fer ni unes sopes escaldades.

Los meteoròlegs van avisar d'una llevantada que podia ser històrica: no es van equivocar en lo seu diagnòstic. La nevada va ser d'aquelles que, si no es torne a repetir, tampoc passarà res. Davant d'un temporal d'esta magnitud, i davant les alertes, tot veí i tota administració es va intentar avançar a les amenaces. Les màquines llevaneus, preparades per a treballar. Los consistoris, preparats per atendre als seus veïns. Lo rebost, ben ple. I els animals, ben arrecerats al corral. Tot Déu va treballar davant dels imprevistos. Tots excepte Endesa, que una vegada més va arribar tard i va deixar tirats als seus clients del territori.

Han passat dos mesos des d'aquella nevada. Coberts de Glòria. Mai millor dit. A dia d'avui, les granges ensorrades pel pes de la neu, los pavellons i museus afectats pel temporal, les vies de comunicació i ponts danysats per la crescuda dels rius i barrancs, són la cara visible d'un paisatge castigat pel temporal i la desídia d'una administració que, sempre amb bones paraules, s'ha oblidat de nates. I jo, mentrestant, preocupat perquè el 'e-book' m'ha captivat. Ara bé. Siguem sincers. Durant els tres dies que vam passar a les fosques, era l'única manera de llegir una mica i evadir-nos d'una realitat gens fàcil..

Rubén Lombarte
 Pena-roja

COMARCA DEL
matarranya

INSTITUTO DE ESTUDIOS
 ALTOARAGONESSES
 Diputación de Huesca

GOBIERNO DE ARAGON

Diputació de Lleida

INSTITUT
 D'ESTUDIS
 ILERDENCS

Fundació Pública de la Diputació de Lleida

Generalitat de Catalunya

A Temps de Franja volem saber la teua opinió. Envia'ns les teues cartes, tot indicant el teu nom i població, a: tempsdefranja@gmail.com

SUBSCRIU-T'HI

T. 978 85 15 21

tempsdefranja@gmail.com

Recordem a tots els subscriptors de *Temps de Franja* que ens comuniquin la seva adreça de correu electrònic a **redaccio@tempsdefranja.org** per a rebre els butlletins electrònics

És hora d'afrontar la fuga de cervells

Una recent notícia de premsa apuntava que Madrid s'ha convertit en la regió espanyola que atrau més talent d'altres territoris. La notícia es feia ressò de diversos estudis que mostren com aquesta dinàmica ha convertit la capital del Regne d'Espanya en una ciutat ben preparada per afrontar els reptes d'una economia del segle XXI i per superar les crisis econòmiques que s'endevinen en el futur.

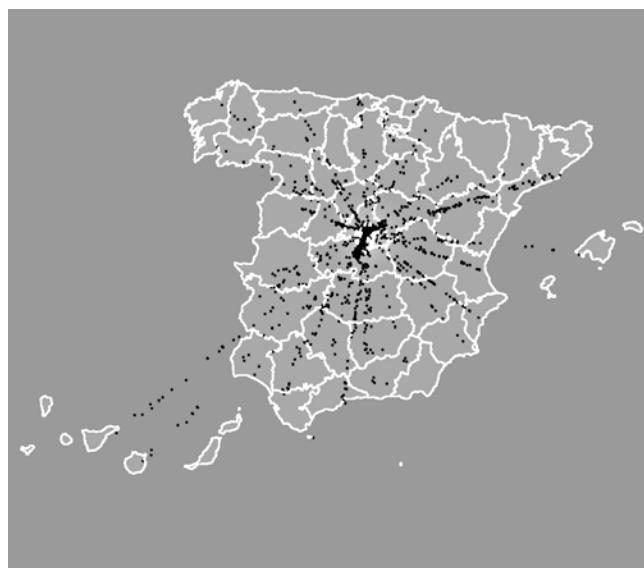
D'acord amb un informe del Centre d'Estudis Demogràfics de la UAB ("Descapitalització educativa i segona onada de despoblació"), Madrid aglutina el 37% dels moviments migratoris interregionals del jovent espanyol, amb uns fluxos d'entrada en els que dos de cada tres joves que hi van a viure són titulats universitaris provinents d'altres comunitats autònomes espanyoles. L'informe conclou que "la fuita de cervells té conseqüències negatives per al desenvolupament endogen dels territoris d'origen i alimenta els processos d'acumulació en les àrees receptores".

A la Franja en sabem molt, de fuites de cervells. Una elevada proporció del nostre jovent fa dècades que se'n va a estudiar i després ja no torna. Tampoc no els ho podem recriminar. Cadascú tria on vol viure, si bé sempre hi ha factors que en condicionen les decisions. En qualsevol cas, és una fuita de grans dimensions que dificulta el desenvolupament endogen i augmenta els desequilibris territorials. Estudis fets a la Llitera, per exemple, mostraven una prolongada tendència a la pèrdua de població jove, femenina i amb estudis, que era compensada per població masculina sense estudis provinent d'altres països (principalment de països africans i de l'est). Per això, tot i que el nombre absolut de població no ha variat gaire en les darreres dècades, la seua composició global es desequilibra i condiona amb força els possibles escenaris de futur.

Una forma interessant de contribuir al reequilibri és la que ha pro-

mogut la 'Cátedra DPZ sobre Despoblación y Creatividad', a través d'un programa pilot anomenat 'Desafío', conegut també com l'Erasmus rural, mitjançant el qual el jovent universitari pot fer les pràctiques dels seus estudis en municipis de menys de tres mil habitants. Fins ara només s'ha aplicat a la província de Saragossa i entre els pobles involucrats n'hi ha un de la Franja, Mequinensa. D'esta manera, alumnes de diferents graus universitaris fan pràctiques en empreses privades, institucions públiques, fundacions, ONG o associacions culturals vinculades al territori. Tot i ser una iniciativa recent i encara d'una escala molt petita, els resultats han estat prou satisfactoris per pensar a ampliar-la. De fet, l'actual ministre d'Universitats, Manuel Castells, ja ha proposat extrapol·lar-la al conjunt del món rural espanyol.

Iniciatives d'aquest tipus poden ser un primer pas per a recuperar talent. Però seria un error identificar talent només amb estudis universitaris. La condició perifèrica de bona part de la Franja comporta una mena d'obscuritat informativa. Sovent la pròpia població que hi viu sap més del que passa a Barcelona, Madrid o Saragossa que a la seua pròpia comarca. I el jovent, quan es planteja les seues opcions laborals, no sempre té referents locals. Per això són de valorar iniciatives com el programa 'Conócenos', impulsat per l'Associació d'Empresaris de la Llitera i ressenyat en aquest mateix número de TdF, que connecta empreses, centres educatius i ajuntaments de la Llitera per donar visibilitat a l'estructura laboral i empresarial de la comarca, i on es reclama una major atenció a la

Infografia de *El Confidencial* sobre el fluxos de persones a Madrid
ELCONFIDENCIAL.COM

formació especialitzada no universitària.

En definitiva, per afrontar els reptes del segle XXI a la Franja no hi ha prou amb afavorir activitats econòmiques, infraestructures i serveis públics, que són coses indispensables, sinó que caldria pensar també en com dinamitzar una vida social i cultural enriquidora i fer dels nostres pobles un lloc acollidor i significatiu. I, en aquest context, coses com el donar a la llengua pròpia el valor que mereix i fer accions per a gaudir-la i dignificar-la hi poden jugar un bon paper. Si no, les dones joves i formades no s'hi instal·laran. I els homes tampoc, clar.

VINYETES AL VENT. Per Tarroc

25 anys de «Viles i gents» a *La Comarca*

// CARLES SANCHO

“Quan mor una cultura també mor el poble de la que n’és expressió viva. Per això mateix, perquè no ens agrada gens que es pugue perdre del tot la cultura ancestral de les nostres viles, quatre amics, una mica coneguts a les pàgines de *La Comarca* ens hem posat d’acord per escriure la secció ‘Viles i gents’. Lluís Rajadell, de Vall-de-roures; Carles Sancho, de la Vall del Tormo; José Antonio Carrévalo, de Mont-roig i jo mateix, de la Codonyera. Serem els responsables d’aquesta nova experiència de bilingüisme real a la premsa del Baix Aragó [...] Per consideració als molts lectors de la segona llengua aragonesa que viuen al Mesquí, al Bergantes, al Matarranya i a les ciutats de Casp i Alcanyís, no traduirem mai els treballs de la nostra secció. També cal dir que l’escriptura sempre apareixerà normalitzada, i que ferem tant com puguem per reviscolar les formes locals i dialectals que perviuen, com si fos un miracle, als parlars de les nostres viles i a la memòria col·lectiva de la gent.” Així començava la primera columna de ‘Viles i gents’ “A qui ho vulgue entendre” de Tomàs Bosque publicada a *La Comarca* el 7 d’abril del 1995, just ara fa vint-i-cinc anys. Les seues paraules eren una declaració de principis del nou grup de columnistes que provenia

Reunió de ‘vilers’ a Torredarques, amb l’Artur Quintana, però sense en Lluís Rajadell, l’agost de 1996
CÈLIA ANTOLÍN

de l’activa Associació Cultural del Matarranya, fundada el 1989.

La iniciativa va sorgir de l’amic Ramon Mur, originari de Bellmunt de Mesquí, en aquell moment director de *La Comarca*. Era la primera vegada que s’introduïa setmanalment un text en català en un mitjà de premsa escrita a l’Aragó. Entre els col·laboradors hi era en Lluís Rajadell, ex-director de *La Comarca* del 1989 al 1990. Als pocs mesos es va afegir Carles Terès, oriünd de Queretes i resident a Torredarques. També hi van col·laborar: Miquel Blanc de Calceit, Juli Micolau de la Freixneda i Josep Puche de Be-seit. Natxo Sorolla de Pena-roja i Estela Rius de Nonasp són les dos últimes incorporacions. Els temes que hi tractem són molt diversos: llengua, medi ambient, etnologia, història, economia, patrimoni, literatura, to-

ponímia, actualitat, societat, tradicions...

Les columnes les podeu llegir, a més de a les pàgines de *La Comarca* cada divendres de l’any, a la web vilesigents.wordpress.com, des del gener del 2013 fins les últimes publicades, quasi quatre-centes col·laboracions. El 2007 el Govern d’Aragó ens va publicar *Deu anys de «Viles i gents»* a la col·lecció ‘Literaturas de Aragón. Serie en

llengua catalana, 16’, una selecció dels primers deu anys de participació a *La Comarca*.

La iniciativa de ‘Viles i gents’ ha estat tan ben acollida pels lectors que volguérem repetir l’experiència en el *Diario de Teruel*, que des de 2006 va incorporar la columna en català ‘Lo Cresol’, publicada cada dissabte, on actualment hi col·laboren José Miguel Gràcia, Artur Quintana, M. Dolores Gimeno, Antoni Bengochea i Mar Puchol.

Volem donar les gràcies a tots els nostres lectors per acompanyar-nos i animar-nos amb el vostre suport durant estos vint-i-cinc anys i aconseguir fer possible la visibilitat de la nostra llengua a *La Comarca* i que haguem arribat a veure publicades en les seues pàgines unes mil dos-centes cinquanta columnes de ‘Viles i gents’ durant un quart de segle.

ENTRE DOS AIGÜES

Ciència-ficció // Marina d’Algars

Avui els meus pensaments són Ciència-ficció. Parlar per parlar. La nit passada vaig tenir un mal somni. Inacabable. Veia la III Guerra Mundial, una guerra freda entre dos blocs: els Estats Units i la Xina. El primer tenia els millors laboratoris científics del món i el segon la tecnologia digital més avançada i, a més a més, posseïa el domini de molts països a causa de la dependència del deute extern d’aquells. El primer país creava un virus, en un laboratori camuflat que es dedicava a la investigació sobre vacunes, i el deixava caure a un país oriental. Els rics tenien la vacuna, els pobres morien. Amb la finalitat d’evitar la propagació del virus i possible contagi, es van tancar els col·legis, instituts, centres recreatius i culturals, residències de vells. Algunes persones estaven preocupades i sortien al carrer amb mascareta, altres deien que hi havia més morts per la grip que infectats pel nou virus, que també es morien del cor

o de càncer. En el somni veia morts d’accidents laborals i en guerres inútils. També veia milers de refugiats en llocs del Mediterrani, amb condicions de supervivència catastròfiques i violacions de dones en països pobres, infants que no sobreviuen pel xarampió a Àfrica. També em venien al meu somni moltes imatges de contaminació ambiental, notícies manipulades als mitjans de comunicació per la dictadura del capitalisme. A Barcelona se suprimia el Congrés Internacional de mòbils on els xinesos havien de demostrar que estaven davant en tecnologia digital de la resta del món. Però la informació oficial, amb finalitat política i econòmica, deïa que s’anul·lava per prevenció sobre la difusió de l’epidèmia. Mentrestant l’epidèmia s’expandia i morien els més vulnerables: persones velles de seixanta-tres anys, setanta-sis anys...

Afortunadament, tan sols és un mal somni.

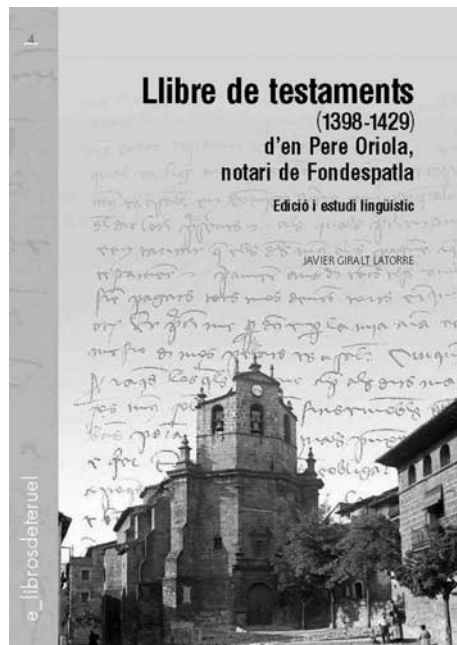
El català dels testaments del segle XV al Matarranya

Javier Giralt Latorre publica *Llibre de Testaments (1398-1429) d'en Pere Oriola*

// ARTUR QUINTANA

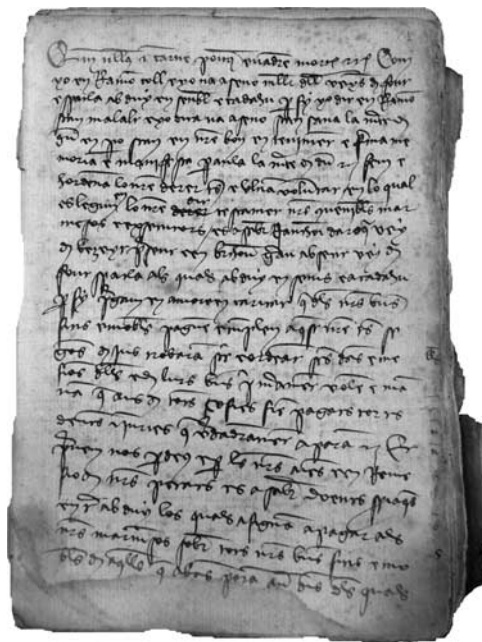
En la nostra Renaixença, en la recuperació del català com a llengua literària a l'Aragó, que com sabeu no ha començat fins als anys seixanta del segle passat, amb més de cent anys de retard en comparació amb tots els altres territoris de la llengua, en aquesta Renaixença té un paper molt important l'edició dels textos aragonesos en català del segle XIII fins a principis del XVIII, quan la submissió d'Aragó a les Lleis de Castella. I els seus editors en són ben conscients: com ho afirma al pròleg na Maite Moret en escriure que *aquest estudi palesa de bell nou que no hi ha cap mena de dubte que el català era la llengua pròpia de la Comarca del Matarranya*, i escriu de bell nou perquè ella mateixa i en Javier Giralt un any abans havien publicat *El català del segle XIV en textos notariais del Matarranya* on en Jesús Vázquez Obrador deia al pròleg: *No puede haber duda alguna de que la lengua propia de la comarca de Matarranya era ya en la Edad Media el catalán*. Tals declaracions, que foren innecessàries, i en tot cas sorprenents, si els documents editats procedissen de Pontoise o de Carrión de los Condes, són ací a l'Aragó absolutament necessàries, car vivim en un país on el negacionisme és quasi la norma, i on no falten diputades ni diputats que afirmen sense enrojolar-se que *en Aragón nunca se ha hablado catalán, ni se habla ni se hablará*.

De publicacions de documentació aragonesa en català ja n'hi havia una certa tradició abans de la nostra Renaixença, però l'interès dels editors era pels fets històrics que referien, i gens, o gairebé, per la llengua en què eren escrits, i que sovint editaven amb prou descuirança, cosa que va induir a error a en Joan Coromines en alguns casos. La recerca de documentació en català al nostre país on l'interès per la llengua en què és escrita hi és ben present, comença realment als

anys vuitanta del segle passat amb els treballs d'en Josep Moran, Desideri Lombarte i n'Hèctor Moret, entre altres, i pren volada amb els de na Maria Rosa Fort i els seus deixebles, amb el magne propòsit de recollir-la i publicar-la en totalitat del segle XIII al —diguem— 1704. El llibre que ací comento és un dels fruits d'aquest darrer projecte, que encara té molta feina per endavant.

L'obra d'en Giralt conté 97 testaments de Fondespatla procedents d'un mateix notari d'aqueixa vila, en Pere Oriola, de qui sabem només que era notari *per auctoritat del senyor arquebisbe de Çaragoça*. Tret d'un breu encapçalament dels testaments en llatí, i encara no sempre, i d'algun mot escadusser dins del text, la redacció és en català, també l'antroponímia: res de Juan José, José Miguel, sinó Pere, Jaume, Miquel... ni María Dolores ni del Carmen... sinó Miquela, Agnès, Violant... com tampoc Valderrobres, Monroyo, Fuentespalda... sinó Vallderoures, Mont-roig, Fontdespatla... Només un 4,6% té noms com Pedro, Alfonso... La gent de Fondespatla vi-

ESQUERRA:
Coberta
del llibre.
DRETA: 1403.
Testament
d'en Ramon
Coll i la seua
muller,
n'Asenó,
veïns de
Fondespatla
(1r). Fossos,
1961

vien aleshores plenament llur catalanitat: testaven en català, s'anomenaven en català i en aquesta llengua prenia nom el territori, tenien una especial devoció a la Mare de Déu de Montserrat, i no havien de témer que vingués algú a dir-los que parlaven malament o que ni tan sols parlaven, que xapurrejaven.

Els testaments són una bona mostra del català notarial de l'època, molt influït per la llengua de la Cancelleria Reial, però també amb prou mostres de les variants comarcals, com els subjuntius en *o: s'atorgo, pàguon*, ... i van bé per a mostrar que moltes paraules que el castellà des del Desastre de Casp s'ha esforçat per a fer-nos-les oblidar, eren ben vives als segles XIV i XV, i ho continuen sent en la llengua literària, i un lloc o altre de la nostra geografia: els moltíssims *en i na -na Dolceta, na Barcelona, en Guiamó, n'Arnau*...; o mots com *marmessor, òbit, exovar, ensems, lurs, vermella, carrera* (=carrer), *entrega* (=sencerà), *plagues* (=nafra), o l'esplèndid *la mia avior*...

Ens calen molts, molts més llibres com aquest.

L'esperit de Moncada tornà a la seua antiga editorial

// REDACCIÓ

Lo passat onze de març va tindre lloc, a la seu de la Fundació Tàpies, al carrer d'Aragó 255, de Barcelona, la presentació del número de març de la revista *Sàpiens* on s'hi recull un seguit de textos relacionats amb Mequinensa, l'escriptor Jesús Moncada i, en especial, fragments de la inacabada novel·la *Dante S.A.*, obra pòstuma de l'autor de *Camí de Sirga*.

L'acte, en el que van intervenir els escriptors Jaume Cabré i Xavier Moret, es va convertir en un homenatge sentit i entranyable dels amics de Moncada i la gent de la cultura a l'escriptor mequinensà. Desenes de convilatans, encapçalats per la seua alcaldessa, Magda Godia, vinguda del poble per a l'ocasió, no van faltar a la cita. També cal ressaltar la presència de Rosa Moncada, la germana de Jesús, que amb la seua habitual generositat va ceder la publicació a la revista *Sàpiens* de tres capítols fins ara inèdits de *Dante S.A.*

Jaume Cabré començà la seua intervenció llegint la primera frase de la novel·la moncadiana *La galeria de les estàtues*: "A l'ínclita, catòlica i gairebé immortal ciutat de Torrelloba, el sol eixia per l'est".

Per a Cabré "aquesta era una frase plena d'ironia inspirada en les que solia emprar en Pere Calders, company de Moncada a l'editorial

Montaner y Simón, de qui va rebre l'empenta per decidir-se a escriure".

Aquesta editorial, on tots dos van treballar als anys seixanta i setanta, va tenir la seu en una antiga fàbrica modernista que avui és la Fundació Tàpies, on es va fer l'acte.

Cabré considerà que l'element definitori de la frase no era l'evidència que el sol sortís pe l'est, sinó el *gairebé*. La ciutat de Saragossa amagada sota el nom de Torrelloba, no era immortal, tot i que així figura en els títols i escuts oficials, sinó que "li faltava una mica".

L'escriptor, nascut al poble vell de Mequinensa, "va bastir -segons Cabré- una de les millors obres de la literatura catalana del segle XX, en què destaca *Camí de sirga*."

El periodista Xavier Moret, que en va ser amic de Jesús, va considerar que la novel·la *Dante S.A.* no es

Un nodrit grup de mequinensans encapçalats per Magda Godia, l'alcaldessa, presents a l'acte d'homenatge a Moncada
MERCÉ BIOSCA

podia publicar, "perquè ell no l'havia donat per acabada", però aquests fragments seleccionats per la revista *Sàpiens* "estaven bé per fer-ne un tast".

Alguns d'aquets fragments van ser llegits a les acaballes de l'acte pels actors Ferran Aixalà, Eduard Muntada, i Carles Martínez. L'homenatge el va cloure, en nom del president Quim Torra —que no hi va assistir per la situació sanitària que vivim—, la consellera de Cultura, Mariàngela Vilallonga, que va recordar les 21 llengües a què s'ha traduït l'obra de l'escriptor.

Com va assenyalar en una esplèndida crònica a la Vanguardia Magí Camps, "Torrelloba es va quedar amb el gairebé, però, gràcies a Jesús Moncada, Mequinensa i la seva gent sí que han assolit, com ell mateix, la immortalitat."

ESPARILLANT PARAULES

Ara que fa 18 que en tinc 18 // Roberto Albiac

L'orquestra toque un vals al Casino i les sabates remouen conefeti mentre un jove mire, en un somriure còmplice, als ulls de la seua parella de ball. No és una parella qualsevol ja que, una majoria d'edat enterrere, ella lo va portar al món un dia en què ell va ser el protagonista principal. Avui també ho és, i també naix a un món: lo món dels adults de la seua vila. Fa 18 anys veie la llum sense cap altra vestimenta que la seua pell i alguna llàgrima; en canvi, esta nit, té el monyo en extensions tintat de colors, lleve un peto, la part superior de l'esquena mos indique en lletres ben grans lo seu nom i si la seua cara lluíx alguna llàgrima, esta volta, és de l'emoció.

És lo punt final a tots eixos mesos de carregar, en l'ajuda dels pares, la llenya de La Gran Foguera; de caps de setmana de germanor rondant o anant a fer rostides als masos; de posar en pràctica pels camins eixe carnet que prompte tindran a la burxaca;

d'haver fet de Cabezudos o Reixos; d'organitzar bingos... moment de repartir tots los banastos de magdalenes, carquinyols i coquitos. Les comarques veïnes no s'ho han volgut perdre i la vila, normalment tranquil·la, ha doblat població per un parell de dies en què la música de xaranga i les fotografies van a ple rendiment.

També és un moment de trobada per quintes: de fer retornar una volta més a tots eixos favarols escampats per altres terres; de reunir-los al voltant d'una paella de mas o d'una argadella; de renovar la indumentària si ja fa una dècada que vas passar per aquell "ritual d'iniciació" totalment desvinculat d'aquella mili del segle passat. Una festa que et fa cavil·lar sobre el pas del temps perquè, de la mateixa manera que de xiquet los miraves pensant "que grans són", ara veus com, a cada edició, aquells que has vist nàixer i jugar pels carrers passen a ser-ho i afirmes resignat: "estos ja són quintos?!".

Un març florit per a fomentar la convivència

// MÀRIO SASOT

El passat 1 de març l'Associació Cultural Lo Branquil de Saidí, una de les més nombroses de la Comarca amb més de 400 socis, va organitzar una excursió pels termes de l'entorn nord de la vila per a contemplar la floració dels arbres als camps que, amb les peculiaritats climàtiques d'enguany, es va avançar uns dies respecte a altres florades.

A l'activitat hi van participar més de 160 persones, amb moltes famílies completes amb la canalla, gent gran i de totes les edats. L'objectiu era fomentar la convivència entre els veïns i animar al personal a gaudir de la natura i per un dia deixar de veure-la com un entorn de treball.

Los organitzadors van lamentar que alguns saidinesos, i fins i tot un bon grapat de socis, no hi van poder participar per haver estat convocada el mateix dia a Fraga la correguda contra el Càncer, de la qual n'eren organitzadors.

La marxa va eixir d'enfront del Local de la Joventut i es va encarar pel carrer d'Alcarràs cap a les granges de Panadés i creuant la rotonda que va a la carretera de Fraga va seguir a través de diferents finques fins al magatzem de l'empresa "Belenseu". Allí els organitzadors del Branquil, que van comptar amb la col·laboració de la Guàrdia Civil per a garantir la seguretat de la comiti-

va, tenien unes caixes de mançanes que van repartir entre els assistents.

Tots los caminants van mostrar la seua solidaritat amb los pagesos de la zona i les seues lluites i reivindicacions portant un llacet verd pres amb agulles de ganxo a la roba.

En tornar al poble es va obsequiar als participants amb un esplèndid vermut i begudes carbòniques amb

Dos imatges de la passejada entre els arbres en flor

A. C. BRANQUIL

un pica-pica per a recuperar energies al Casal de la Joventut.

La Junta Directiva de l'associació va donar les gràcies en un breu comunicat per facebook "per acompanyar-nos a fer aquest breu recorregut pels nostres termes en flor que són lo nostre tresor i la nostra vida, i per ajudar-nos a lluitar pel nostre dret a sobreviure en aquest entorn màgic. Gràcies i a per la pròxima".

SE VA SOLSINT

Confinavirus // Patrici Barquín

Quan vaig començar en això de les columnes, algú me va dir que, tenint en compte la periodicitat de la revista, no podia parlar d'actualitat o corria lo perill de que lo meu escrit caduqués abans d'encetar-lo. Ara bé, com que ens troben en eixa nova situació de confinament domèstic, he decidit apurar fins al rader dia pa entregar la columna en qüestió. Bé, per això i perquè soc més gandul que el jeure.

Lo rader que ha passat, ha estat la declaració d'estat d'alarma, que com tothom sap consisteix a buidar les estanteries dels supermercats. Però no com ho explicava lo grup La Polla Records a la seua cançó "el ataque de los hambrientos", no, astí de lo que se tracte é d'arrabassar en lo paper higiènic i qualsevol altre voluminós que sigui absolutament inútil en una situació apocalíptica. També cal comprar molt menjar que se faci malbé lo més ràpidament possible, com ara: carn, làctics i coses per l'estil. Lo important és que en uns dies ho tinguem que llençar tot

o que ens ho acabem menjant a correuita i morint d'una pujada de sucre, de colesterol o com aquell personatge de Blasco Ibáñez: Sangonereta.

Després de tota esta feinada d'estat d'alarma m'he tancat a casa. Porto un parell de dies i crec que ja me clareja la coroneta. He canviat los silèncios per unes sandàlies molt apanyades. Passejo amunt i avall pel corredor de casa en les mans embotides a dintre de les mànigues, he començat a cuinar dolços monacals i a cantar uns cants gregorians que tinc a tot lo veïnat avorrit.

Ara mateix no sé si hem fet el cim o encara se pot ficar això més costa amunt, lo que me queda clar és que lo del col·lapse del sistema capitalista i del nostre mode de vida actual sirà, si no està sent, molt menys èpic del que jo me pensava. Al final tot quedarà reduït a una histèria col·lectiva que ens portarà a tenir lo cul més relluent del món, però tot això encara ho em d'anar solsint.

Trobada d'empresaris i estudiants a la Comarca

// JOSEFINA MOTIS

L'associació d'Empresaris de la Llitera ha posat en marxa un programa per apropar el món empresarial de la comarca a la joventut i donar a conèixer les diferents possibilitats empresarials existents al territori. El programa porta per nom "Conócenos 2020", i hi han participat 25 empreses i 900 estudiants d'ESO, Batxillerat i cicles formatius.

El passat mes de gener, l'Associació d'Empresaris de la Llitera va fer una presentació a l'Espai Cultural l'Abadia d'Albelda, on diferents membres de l'Associació d'Empresaris de la Llitera, acompanyats per representants de centres educatius i de mitjans de comunicació local, van explicar el projecte i van presentar tota una sèrie de possibilitats laborals en l'àmbit comarcal.

Cruz Isábal, presidenta de la Associació, va destacar que els pilars fonamentals del programa "Conócenos" són donar a conèixer la gran varietat d'empreses que hi ha a la comarca, acostar la realitat de les empreses a les famílies, i la necessitat de donar valor no només als llocs de treball que requereixen formació universitària, sinó també als oficis especialitzats. Segons ella, s'hauria de procurar trobar un equilibri entre les diferents categories ocupa-

cionals que s'ofereixen a la comarca i donar més valor a la formació secundària i professional.

José Angel Mur, membre de l'Associació, explicà que els municipis que formen part d'aquest projecte són Binèfar, Tamarit, Altorricó, Esplús, Albelda, Sant Esteve i Alcampell. Els centres educatius que hi participen són el IES La Llitera, IES Sierra de San Quílez (Binèfar), Colegio Virgen del Romeral (Binèfar), Colegio Salesiano Santo Domingo Savio (Montsó), cosa que representa un total d'uns 900 estudiants d'entre 14 i 18 anys. Pel que fa a les empreses, es van presentar fins a 25 empreses de diferents sectors, com publicitat i comunicació, comerç, construcció, alimentació, indústria agroalimentària i càrnica, ramaderia, informàtica, electricitat, salut, etc.

Cira Pallarés, representant de la empresa Carn Nature d'Albelda, va dir que participa en el programa "Conócenos" amb l'objectiu de trobar personal adequat per les dife-

Presentació de 'Conócenos 2020'

ASSOCIACIÓ D'EMPRESARIS DE LA LLITERA

rents àrees de la seva empresa, i està convençuda que els i les joves són essencials per al futur empresarial de la comarca.

Finalment, Arcadi Calderó, director de IES La Llitera (de Tamarit), va ressaltar que a la comarca hi ha un cert desequilibri entre els nivells de formació existents i l'oferta laboral, amb un mercat laboral saturat de universitaris que no troben el seu lloc, mentre que els perfils tècnics més sol·licitats tenen dificultats per a ser ocupats.

En definitiva, una molt bona iniciativa, que ja porta tres edicions, organitzada per l'Associació d'Empresaris de la Llitera en col·laboració amb municipis i instituts d'ensenyament secundari de la comarca.

U12

Enclaustrat al bell mig de març // Esteve Betrià

Enclaustrat (relativament, ¡encara puc visitar l'estanc de la cantonada per abastir-me de tabac i pòlisses!) i a poques jornades del meu aniversari, no puc deixar de pensar en com, al llarg de la història de l'alimentació humana, diversos ingredients, condiments i conservants que en molts moments tingueren una importància capital, a hores d'ara no en tenen mica, o gairebé gens, d'importància.

Ara i avui em centraré en una de les poques roques comestibles per a l'esser humà: la sal, el clorur de sodi. Es tracta d'un condiment o additiu alimentari (i conservant) que ha produït al llarg de la història de la humanitat nombroses crisis econòmiques i diverses guerres per tal de controlar-ne dipòsits, ús i comerç. Només cal recordar que el nostrat terme 'salari' prové del llatí *salarium*, a partir de la quantitat de sal que se li donava a un treballador —en particular als legionaris— perquè poguessen salar i conservar els aliments. Res més a dir, de moment.

Tanmateix, la gran importància econòmica que se li va donar a la sal comuna en el passat no és la mateixa que, des de

finals del segle XIX, té en el present. Això és així en part a causa de l'aparició de diversos medis alternatius, i molt efectius, de la moderna conservació dels aliments, així com a una gran millora tècnica en els moderns mètodes d'obtenció de la sal comuna. La combinació d'aquests efectes fan que, ara per ara, la demanda mundial de la sal haja minvat arreu de manera ostensible. Tot i que la sal continua essent un ingredient molt comú, i diria que imprescindible, en les cuines d'arreu, avui en dia el preu de la sal és francament ridícul, si més no al nostre món occidental i desenvolupat.

Per cert, amb sorpresa, aquests tres o quatre darrers dies d'enclaustrament relatiu —nodrit a base de carxofes i abadejo des-salat perquè no només som en quarantena sinó, encara més important, en temps de quaresma— he descobert —com, estranyats, alguns ciutadans turcs al París de començaments del segle XX— en esporàdiques eixides, que també és ben cert que a Barcelona tots els gossos tenen amo, i en ocasió en tenen dos o tres. I els carrets de la compra, també en tenen de múltiples.

Visita de Felipe Faci a la Ribagorça Oriental

// ENRIC MARQUÈS

El 24 de febrer, van visitar la Ribagorça oriental Felipe Faci, Conseller d'Educació, Cultura i Esports, Olga Alastruey, Directora del Servei Provincial d'Educació, i Marcel Iglesias, president de la Comarca. Este curs s'ha implantat l'escolarització anticipada als dos anys a les escoles de Montanui (13 alumnes de primària i 2 d'infantil) i d'Areny de Noguera (5 de primària i 5 d'infantil), amb molt bons resultats. El model ja funcionava com a prova pilot a altres pobles de les mateixes característiques d'Aragó. El CPI de Benavarri, amb 128 alumnes, s'ha recuperat Secundària amb una molt bona resposta per parts de les famílies. El conseller ha remarcat que així "els xiquets i xiquetes no han d'anar a Graus a estudiar secundària i poden tornar a fer-ho a Benavarri" (l'any 2014 es va perdre 1r i 2n d'ESO). Este primer any de secundària cursen al centre uns 17 alumnes, segons l'alcalde de Bena-

varri, que ha traslladat a Faci les necessitats que la implantació pot suposar de cara als pròxims cursos, com la creació de noves aules per donar resposta a l'augment de cursos i alumnes.

A Benavarri, el Conseller d'Educació s'ha felicitat per la bona marxa del CRIE, instal·lat al poble. "Creiem que és un model important per socialitzar els alumnes de centres amb poc alumnat compartint experiències socioeducatives durant la setmana. Jo crec que és un èxit també i Benavarri era el lloc adequat. El conveni amb l'Ajuntament va ser molt bo perquè disposem d'una instal·lació municipal que hem adaptat. Que Osca tingui un centre CRIE és important i necessari", ha conclòs Felipe Faci.

El CRIE de Benavarri, que té la seua a l'antic hospital de Santa Elena, desenvolupa setmanes de convivència al voltant d'un centre d'interès. Alfredo Sancho, també es va mostrar sa-

El conseller a l'escola de Montanui
AJUNTAMENT DE BENAVERRI

tisfet amb esta experiència que ja porta "un temps de rodatge i està funcionant molt bé", ha comentat.

A tots el pobles, els van acompanyar els alcaldes respectius: Esther Cereza, de Montanui; Miguel Gràcia, d'Areny i president de la Diputació Provincial; Alfredo Sancho, de Benavarri i Diputat a Corts; José Peris, del Pont de Montanyana, Alfredo Pociello de Viacamp i Lliterà, i regidors dels diferents ajuntaments, mestres i AMPAs.

Dones anònimes // Glòria Francino Pinasa

Dones del món rural, anònimes, dones que formen part de "la intrahistòria" que deia Unamuno, que han existit, que han estat importants dins la seua societat, però no formen part de la història "oficial"... Dones molt capaces, treballadores, silencioses, constants, fortes...

Pentinades amb els seus monyos entortolligats a la nuca, amb mocadors al cap, amb faldetes llargues i cotellons, les més velles, que van donar pas a les bates, amb els devants a quadrets negres i blancs, alguna manteleta de llana, espartenyas, així vestívan algunas padrinas fins als seixanta del segle passat a la Ribagorça. Les recordo encara.

Filomena del Pintó, amb les seues faldetes llargues, frunzides a la cintura, amb una xambra o jersei curt, el devantal i el capçal al cap on s'aguantava dreta la panistra plena de cols, enciams, tomates, pomes... del Camp; puíava des dels sòls del poble, carrer del Riu i carrer Maior amont, ja que vivia als cap de tot, a poc a poc, sense perdre la compostura. Quants viatges devia fer al Camp, regat amb l'aigua del riu Noguera Ribagorçana! També Maria i Dolores de Ramunda anaven al Camp, a l'hort que els proporcionava verdures i fruita per mantenir-se. Dolores, amb el seu mocador al cap lligat amb dos nusos al costat i faldetes llargues fins el torterol, anava per les cases a fer braços de cebes o d'alls, o ajudar a alguna feina casolana.

Altres pastaven el pa com Plàcida del Roi, ja que teniven el forn, i era on anaven les més joves a pastar el seu pa setmanal o quinzenal, i quan era festa maior, a fer les coques d'ou. Altres cuinaven menjars a les fondes, com les dones de ca de Barull, de ca de Toni, de ca de Batalla... Algunes eren expertes mandongueres. Totes mestresses de cada casa, on a més a més de

les feines domèstiques, calia anar als horts i als trossos: igual plantàvan tomates, que collívan trufes, rasclàvan aufals, que févan les gavelles o plegàvan olives i bellotes... Cuidàvan els animals: gallines, conills, porcs, fins i tot, algunes guardàvan el bestiar... Al temps de les nostres mares aprenien de cosir amb la modista i es confeccionaven la roba que portaven, des d'un vestit a la roba interior. Al seu càrrec quedaven totes les persones de la família: pares, homes, fills i filles... El temps d'estudi va ser poc per a moltes d'estes dones, segons les circumstàncies familiars... On haurien arribat si haguessin tingut les nostres oportunitats?

Estes dones anònimes de poble han estat el nostre espill, amb les seues mans sarmentoses i feineres ens han guiat per seguir altres camins. Ara trobem dones joves del món rural que no es diferencien ni en la vestimenta ni en el treball de les dones d'altres indrets, vesteixen roba moderna, van a la perruqueria, tenen oficis de diversos àmbits: ajuntaments, administració en general, oficines, hotelaria, comerços, perruqueria, ensenyament, bancs, sanitat, residències, petites empreses rurals, dones que es dediquen a càrrecs polítics com M. Lurdes Pena Subirá, que va ser presidenta de la comarca de la Ribagorça aragonesa, i ara forma part de l'Ajuntament de Graus, o Esther Cereza Quintana, l'alcaldeessa que es preocupa pels pobles que formen el Municipi de Montanui... O com l'estudiant Andrea Baños de Benavarri, que recentment ha estat premiada pel diari *El Periódico* per la seua poesia *La societat és la vida*, qui sap si agafarà el camí de la literatura...! I tantes d'altres, que ja no són tan anònimes, que lluiten pels drets de la dona, per la igualtat de gènere, per la justícia social, per la naturalesa, per mantenir els pobles, en definitiva, per un món millor.

EVELYN CELMA, FUNDADORA DE L'EMPRESA DE COSMÈTICA BIOLÒGICA MATARRÀNIA

«La cosmètica biològica és tan eficaç com la convencional i més respectuosa amb l'entorn»

// LLUÍS RAJADELL

Evelyn Celma, nascuda i criada a Barcelona, va mantenir sempre vives les seues arrels a la Freixneda fins que l'any 2007 es va traslladar al Matarranya i va posar en marxa a Pena-roja l'empresa de cosmètica biològica Matarrània. Este negoci dona treball a vuit dones de la comarca. A més de produir i distribuir cosmètics basats en l'oli d'oliva i les plantes de la zona, ha obert espais demostratius del cultiu ecològic de plantes aromàtiques i per a fer tallers d'elaboració de cosmètics naturals.

Què és Matarrània?

Som un laboratori de fabricació de cosmètica ecològica que utilitze oli d'oliva i altres ingredients naturals, la majoria dels quals provenen del territori del voltant amb el criteri de 'quilòmetre zero'. Mos basem en extractes vegetals elaborats en oli d'oliva verge extra de la denominació d'origen Baix Aragó i en plantes silvestres que natures mateixes recollim a finques de Pena-roja certificades per a la producció ecològica. Ajuntem les plantes del territori, l'oli d'oliva i la cultura popular sobre tractaments per a la pell i oferim una gama de cosmètics per a tota la família i per a diverses funcions.

Per què va triar Pena-roja per muntar el seu negoci?

Per vincles personals. Jo soc filla de la Freixneda, però em vaig criar a Barcelona. Mos pares son fills de l'emigració. Mos iaios eren de la Freixneda, però van emigrar a França i, al tornar, van anar a Barcelona. Allí me vaig criar jo, però el vincle en lo Matarranya sempre l'he mantingut. Sempre li he tingut molt aprecí a la comarca i hi he estat molt vinculada. Després d'acabar la carrera i viure quatre anys a Catalunya treballant com a consultora ambiental, vaig decidir tornar cap al Matarranya. A Pena-roja em

Evelyn Celma ha posat en marxa una empresa de cosmètica natural que aprofita els recursos del Matarranya

DAVID DILLA

vaig casar i aquí he criat als meus fills.

Per què basa la seua producció en l'oli d'oliva?

L'oli d'oliva conté diferents ingredients molt afins als de la pell humana. Té àcids grassos insaturats i polifenols, i la seua composició química és similar als àcids grassos de la pell. Això fa que els cosmètics siguin més efectius. Ajude a la recuperació i protecció de la pell. Sobre tot, té una funció hidratant molt efectiva i, a més, reparadora. És perfecte.

Quins altres ingredients autòctons utilitza?

Tenim quasi 300 hectàrees de monte certificades per a la producció ecològica i mitja hectàrea dedicada al cultiu ecològic de calèndula, coneguda aquí com a esbarranòvios, i hipèric, conegut com a herba de Sant Joan. Tamé cultivo espígol o picaesquenes. En total, aprofitem 13 plantes distintes.

L'oli d'oliva és un ingredient perfecte per a la cosmètica pel seu efecte reparador i hidratant

Aprofita també la tradició popular per elaborar cosmètics?

Antigament, no ere comú l'elaboració casolana de cosmètica però sí que se preparaven productes per a curar la pell. També n'hi ha tradició de macerar picaesquenes amb oli d'oliva per a l'us cosmètic. N'hi havie alguns remeis casolans. Hem aprofitat la tradició popular relacionada en la regeneració de la pell i l'hem adaptat per a usos cosmètics. Plantes com la sàlvia, que s'usave per a fer bàlsams i regenerar les mans, la incorporem a la nostra crema reparadora de mans i ungles. Plantes que s'usaven per a recuperar la pell les hem adaptat a usos cosmètics.

Ha pogut utilitzar per als seus productes formulacions antigues?

Sí, però les formulacions eren bastant senzilles. Per exemple, el bàlsam de l'hipèric se preparave dixant macerar la flor d'esta herba amb oli durant 40 dies al sol i a la serena. L'oli resultant s'usave per a curar cops, cremades o picadures d'insectes. Son fórmules antigues de

treballar, però a Matarrània introduïm ingredients de fora, com l'oli de jojova, que complementen els d'origen local.

Quin percentatge de les matèries primeres és local i quin procedeix de fora?

Los ingredients de 'quilòmetre zero', lo que vol dir que arriben de menys de 150 quilòmetres a la redona, oscil·len entre un 10% y un 70% del producte final, depenent de les fórmules. L'oli d'oliva és d'aquí i tamé utilitzo oli d'avellanes de Reus, però l'oli de gira-sol, en canvi, arribe de Burgos i no és 'quilòmetre zero'. Dono molta importància als ingredients locals.

Però la seua empresa no és limitada a produir i comercialitzar cosmètics.

No, l'any passat vam inaugurar un espai per a la divulgació de l'us cosmètic de les plantes i del cultiu ecològic. És un jardí botànic amb presència de les espècies pròpies dels Ports i tamé una demostració d'hort ecològic en rotació de cultius. Al costat, n'hi ha un edifici central per a fer activitats, tallers i demostracions de productes, com fer un xarop de ceba o un producte de llimpiesa a base de vinagre i cítrics. És un espai pensat per al públic familiar i en vocació demostrativa. Per exemple, si preparem pasta dental anem al jardí a buscar salvia i menta. Volem fer una demostració pràctica de l'us de les plantes per a la cura de la nostra salut.

Com conveç al consumidor per a que utilitze cosmètica natural en lloc de la convencional?

Té dos avantatges bàsicament: la primera és que l'eficàcia és igual o més gran en la cosmètica natural perquè utilitza molts principis actius. Un cosmètic convencional pot tenir més d'un 80% d'aigua i la resta és una barreja d'olis que poden ser minerals o vegetals i principis actius. Per altre cantó, la biològica assegura que en el procés de producció s'ha respectat la salut de les persones i del medi ambient. Qui compra un cosmètic ecològic té la seguretat que este producte no ha perjudicat l'ecosistema ni a les persones implicades en l'elaboració.

Com ven els seus productes?

El 15% directament a través de la nostra web i la resta a través de distribuïdors i tendes nacionals, que en part també venen on-line.

Matarrània té tenda oberta?

No, encara que al jardí botànic n'hi ha un espai de venda, però no está obert contínuament al públic.

En plena collita de plantes per al seu laboratori a Pena-roja

NEBULOSA GRÀFICA

Al dedicar-se a la venda on-line patirà els inconvenients de la precària cobertura d'internet a la província.

No em suposa grans problemes, però patim interrupcions del servei que van des de 10 minuts a dos hores. Son molèsties per a natures i el servei està molt lluny de ser perfecte en quan a velocitat i fiabilitat. Totes les setmanes n'hi ha alguna incidència.

On están els seus principals mercats?

A l'estranger només tenim un 3% de la venda i a Espanya els principals clients estan a Madrid, Catalunya, Llevant i nord d'Espanya, zones que tenen més cultura de consum ecològic. Però el comerç electrònic me permet arribar a qualsevol racó. La clientela on-line és molt dispersa.

A més de biològica, la seua producció és vegana -sense cap ingredient d'origen animal-?

Tamé. Usàem cera d'abella, però és difícil d'aconseguir i mos hem passat a la producció vegana. Tot los ingredients son vegetals.

És més cara la cosmètica biològica que la convencional?

No, depèn dels diners que s'invertisquen en màrqueting. No té perquè. N'hi ha marques convencionals que s'autoimposen un 'catxé' alt i son cares i marques biològiques, com la nostra, de preus reduïts.

Fa la sensació que a la cosmètica ecològica li manque el 'glamour' de la convencional. Per què?

Estem davant d'un canvi de paradigma. La cosmètica convencional ha utilitzat sempre un model de dona amb un criteri de bellesa estàndard i perfecte, mentre que la cosmètica ecològica fugix d'això i considera que la bellesa està a qualsevol dona i té més en compte la salut i l'autoestima personal. No use com a reclam comercial la bellesa física.

A més, les empreses menudes no tenen capacitat d'invertir tant en màrqueting com les grans i s'orienten més per criteris i principis de cura, salut i respecte al planeta. Busca ressaltar estos aspectes no només la bellesa física.

Aprofito 13 plantes autòctones per elaborar els meus productes

La producció convencional explota una imatge estàndard de la dona però la biològica té més presents la salut i l'autoestima

Quina plantilla té Matarrània?

Està formada per vuit dones. Totes treballen a mitja jornada. La filosofia de l'empresa és compatibilitzar la feina en la família i la vida personal. Busquem la conciliació com a principi de la empresa. Només treballem pel de

matí, encara que n'hi ha alguna companya que allarga la jornada. Les treballadores son de la comarca, menys dues que teletreballen des de Madrid i Barcelona.

Dia de la Llengua Materna a Saragossa

// MÀRIO SASOT

El passat divendres, 21 de febrer, a les 19 hores del vespre va tindre lloc a la sala José Sinués del Paraninf de la Universitat de Saragossa abarrotada de públic l'acte central de celebració del Dia Internacional de la Llengua Materna. Hi van estar presents, presidint l'acte el rector de la Universitat de Saragossa, José Antonio Mayoral, i el director general de Política Lingüística, José Ignacio López Susín.

Després de la salutació del rector, la conductora de l'acte, la sociòloga i escriptora teatral Elena Gusano, va presentar l'estrena del documental "Les llengües pròpies d'Aragó a l'ensenyament".

Seguidament, el vicerector de Política Acadèmica, Gerardo Sanz i el professor de l'àrea de Filologia Catalana Javier Giralt, van llegir un Manifest en aragonès, castellà i català en el qual la Universitat de Saragossa mostrava el seu total suport i defensa de l'aragonès i el català a l'Aragó, llengües que consideren "un bé cultural a conservar". Aquesta institució es compromet "a recolzar i propiciar els treballs científics i lingüístics destinats a la promoció i investigació d'aquestes llengües".

A continuació les alumnes guanyadores del concurs de Lectura en públic del curs 2018-2019 en les modalitats d'aragonès i català van llegir fragments de les seves obres seleccionades. Començaren tres alumnes del CRA d'Estadilla-Fonz, que llegiren obres de tres autors de la zona escrites en la modalitat d'aragonès baix ribagorçà.

Després van intervindre les alumnes de l'IES Matarranya de Vall-de-roures Tatiana Mustieles i Roser Aragonès, les quals van llegir textos de tres autores del Matarranya: Teresa Jassà, Susana Antolí i Marta Momblant.

Les alumnes i mestres participants a l'acte amb Ignacio López Susín, José Antonio Mayoral i Gerardo Sanz
MÀRIO SASOT

Finalment, el grup musical Olga i los Ministriles, formació procedent dels antics "Hato de Foces" van interpretar dos cançons en aragonès i dos en català. En la vella llengua pirinenca cantaren "Mai", sobre un poema de l'Àngel Conte musicat per Gabriel Sopena, i un poema de Lucía Dueso arranjat pel cantautor Mario Garcés. En català ens delectaren amb una delicada i melancòlica versió de "Lo ruquet i el llamtaim" del cantautor saidinès Anton Abad, i amb una alegre selecció de cobles de diferents pobles del Matarranya sota la mudança de "Bai-xeu les casquetes..."

Esquelles // Vicent Pallarés Pascual

Un dels sorolls que més m'agrada és el de les esquelles dels ramats en moviment. Recordo que fa temps m'acompanyava, allà cap al tard, quan Paco, el masover del mas dels Ferrers (Vall-de-roures) treia el ramat a pasturar. El dringar de les esquelles del ramat crea una música pròpia, un curiós eco que es trenca, de vegades, per un xiulit o unes paraules del pastor. Suposo que la imatge del ramat ajuda: aquells petits punts a la llunyania que es mouen, ordenats amb l'ajuda dels gossos. És un d'aquells moments en què el món sembla que s'atura i gaudeixo d'una tranquil·litat. Durant la seva vida m'ha comentat la importància d'aquest element, més enllà del seu so, bàsic per tenir un control del bestiar.

Ja en poemes de grans autors grecs i llatins —com ara Teòcrit, en els seus Idil·lis— apareixen referències al so de les esquelles, una part de les escenes bucòliques dels poemes de pastors. Intueixo, aleshores, que ells també gaudien d'aquest estranya però bella música que produeix el moviment percutiu del batall contra el metall. Tot i això cada vegada és més difícil escoltar-lo. De fet, quasi quan trobo un ramat quasi que atura una estona amb el cotxe sols per a poder escoltar aquest so.

Penso que ja són poques les ocasions per a gaudir d'aquesta situació. Els ramats que ara pasturen ja són quasi una excepció. Un patrimoni en vies de desaparició.

Més enllà d'aquestes visions bucòliques i idíl·liques, la realitat del pasturatge és ben diferent: s'ha convertit en una professió mal pagada. Els preus baixos —exigües beneficis quan no, pèrdues— el despoblament o la cria extensiva són algunes de les realitats a les que s'enfronta. Comporta una gran responsabilitat ja que sempre s'ha de tenir cura dels animals. Amb els ramats potser tindriem un sotabosc més nets a les nostres muntanyes. Serien una bona manera de previndre els incendis forestals que de manera periòdica, ens afecten.

Amb la desaparició dels pastors, no sols perdem una professió, sinó que ens enfrontem a la pèrdua d'una cultura. Si, una part d'aquesta cultura com va ser la transhumància ja està quasi extingida, també hi ha una altra part d'aquesta que engloba també un vocabulari específic referit a la ramaderia. Llàstima per una professió, la de pastor o quasi un art, el del pasturatge que està en risc de desaparèixer ja que molts pocs joves no s'en volen fer càrrec i, en comptats casos, la volen aprendre de nou.

Un gran projecte musical dels germans Flores

// CARLES SANCHO MEIX

Des de fa més de 20 anys els germans bessons Miquel-Àngel i Lluís-Xavier Flores Abat (Alacant, 1975) porten a terme diferents projectes d'investigació sobre la música, el cant i el ball tradicionals arreu de la nostra geografia. Fa quasi una dècada van començar-ne un que se centra en el sud de Catalunya, concretament les Terres de l'Ebre, les comarques del Nord del País Valencià i el Matarranya, unes poblacions que pertanyen administrativament a tres comunitats autonòmiques diferents: Catalunya, Aragó i el País Valencià, però que comparteixen afinitats molt clares i evidents quant a la seua llengua i el seu folklore popular més autèntic. Este projecte etnomusical, segons els investigadors, contempla l'enregistrament de dos CDs i un llibre fruit de la recollida i selecció de la informació obtinguda a través de la investigació. En l'edició i promoció dels materials, els germans Flores, volen aconseguir la implicació dels governs dels tres territoris perquè pugua arribar a totes les institucions, viles i entitats. Les previsions del projecte és aconseguir que la publicació sonora isca a la llum a principis de l'any vinent; això significa que la investigació està ja molt avançada. Els Flores, filldegs i etnògrafs, entrevisten diferents informants (músics, balladors, cantadors, etnògrafs, responsables dels grups folklòrics...), recopilen bibliografia, escolten i analitzen enregistraments, repertorien i recuperen instruments, fotografies i registres musicals antics, fotografien llocs on es feien ballades o *bureos*, visiten arxius i biblioteques... I és que les nostres músiques, cants i balls tradicionals i el seu marc escenogràfic han canviat molt a través del temps i, malauradament, de vegades, s'ha difós amb poc criteri etnogràfic. De fet, estos s'han adaptat molt a visions centralistes, polítiques, economicistes i professionals i, fins i tot, s'ha arribat al punt en què el públic ja no els reconeix com a part de la seua cultura autòctona, sovint perquè no guarden relació al seu estat original, o bé perquè no té possibilitats de par-

ticipar-hi, en quedar reduïts a un simple espectacle que practiquen en exclusivitat els professionals.

Els germans Flores Abat, des del seu Alacant natal, van conèixer les Terres de l'Ebre als 18 anys i en esta estreta relació van poder comprovar la gran similitud cultural i identitària amb el folklore musical del sud del País Valencià. Poc després, van conèixer les comarques nord valencianes i el Matarranya, i prengueren consciència de la unitat cultural de la zona. D'esta identificació i compromís entre els tres territoris va nàixer l'il·lusionant repte dels investigadors valencians. Per això, amb l'ajut i col·laboració d'altres músics ebrencs, com ara els tortosins Sergi Masip i Jordi Gómez, i el morenc Ferran Roca, van constituir l'associació de recerca etnogràfica Espai de So a Tortosa, i a partir de la consolidació d'esta entitat, van formar la Rondalla dels Ports, la qual difon i promoció els treballs de recuperació que fan sobre la música i ball tradicionals de les nostres viles, havent recorregut ja gran part del territori lingüístic. També són res-

Lluís-Xavier Flores Abat i Sergi Masip entrevisten una informant a Nonasp

SERGI MASIP

ponsables de la iniciativa i programació de l'Ebrefolk, un campus de música i ball popular de les Terres de l'Ebre, Matarranya i Nord del País Valencià que enguany arriba a la seua vuitena edició. Es tracta d'una convocatòria molt consolidada d'Espai de So que té com a seu principal Mora d'Ebre (Ribera d'Ebre) durant el segon cap de setmana de juliol, però que amplia les seues activitats a la Jana (Baix Maestrà) i Roquetes (Baix Ebre) en els caps de setmana anteriors, i que enguany vol incorporar com a subseu la vila de Pena-roja al Matarranya.

Informants de Faió (DALT) i Maella (BAIX)

SERGI MASIP

La literatura popular catalana dins d'un projecte internacional

// M. D. GIMENO

La URV va acollir divendres 14 de febrer la presentació d'una nova i important publicació: *A History of Catalan Folk Literature*. Coordinada per dos professors del Departament de Filologia Catalana, Carme Oriol i Emili Samper, és fruit del treball de 15 especialistes en folklore de diversos àmbits del domini lingüístic català.

Va realitzar la presentació Jordi Ginebra, catedràtic de la secció de Llengua, qui va destacar que el presentat era un "llibre rodó", ja que conté una síntesi de la història dels estudis sobre la literatura popular catalana i alhora mostra l'evolució de l'interès per la literatura popular: "un índex de què pensa el país de si mateix", va comentar. Així, l'obra consta d'una introducció diacrònica des dels estudis de mitjan segle XIX a l'actualitat a Catalunya, i de diferents seccions dividides per territoris: les Illes Balears, País Valencià i els territoris més petits com Andorra, Catalunya Nord i la Franja aragonesa o "the Aragonaise Strip", un terme traduït pel paral·lel amb la de Gaza. A cada capítol s'analitzen etapes no homogènies, en funció del desenvolupament respectiu dels estudis folkloristes. Al mateix temps, s'informa clarament, de manera sistemàtica, sobre l'activitat de recerca.

Segons Ginebra, la síntesi s'ha d'entendre no com un resum sinó com una recopilació d'investigacions escampades, dins d'una construcció narrativa, i per això pot atreure tant especialistes com un públic general. Significativament, ho publica l'editorial John Benjamins (col·lecció IVITRA Research in Linguistics & Literature, núm. 21), una de les principals en literatura i lingüística al panorama occidental, i en anglès, l'actual llengua científica, de manera que contribuís a homologar al context internacional la literatura catalana. En este sentit, *A History of Catalan Folk Literature* és una mostra de la maduresa de la disciplina, a la qual han contribuït la

URV i en concret de la Dra. Oriol, catedràtica de l'àrea de Literatura, qui, continuant els estudis iniciats pel desaparegut Josep Maria Pujol, ha treballat per consolidar l'Etnopoètica com a disciplina filològica dins dels estàndards acadèmics, una tasca d'anys desenvolupada amb diferents projectes de recerca, la creació de l'Arxiu de Folklore, la base de dades "Folkloristes", la direcció de tesis doctorals, diferents congressos, una revista indexada i publicacions rigoroses com la presentada. Esta prové de l'últim projecte I+D, "Estudi diacrònic de la literatura popular catalana: fins inèdits i recursos a la xarxa", finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat entre 2016 i 2018, del qual ha sorgit en paral·lel la *Història de la literatura*

Dos moments de la presentació
M. D. GIMENO

popular catalana (2017), obra més extensa, dedicada a especialistes.

A la conclusió de la presentació, els dos editors, precisament, van contextualitzar el llibre dins dels projectes realitzats, van comentar detalls de l'edició, i van destacar els informes favorables dels experts internacionals que van avaluar l'obra, dels quals s'han inclòs fragments a la contraportada. Van destacar la feina d'equip i també van agrair la col·laboració del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC) i la Càtedra Josep Anton Baixeras de Patrimoni Literari Català de la URV i el patrocini de la Fundació Mútua Catalana. Alguns dels autors van ser presents a l'acte celebrat a la Sala de Graus del Campus Catalunya de la universitat

El Fòrum de la Nova Ruralitat

// JORDI MARÍN I MONFORT

Al gener escrivia sobre el concepte de Nova Ruralitat i com aquest nou enfocament està revolucionant l'imaginari col·lectiu del rural alhora que està resultant certament incòmode en l'esfera política. A l'Aragó bé que ho sabeu amb el cas de *Teruel Existe*. Quelcom semblant està passant a les comarques del nord del País Valencià amb el Fòrum de la Nova Ruralitat.

Aquesta figura, el Fòrum, naix a les terceres jornades d'afirmació de la nova ruralitat celebrades a Benlloc (Plana Alta) tot just ara farà un any, el maig de 2019. De la simbiosi de l'àmbit acadèmic, protagonitzat pel Departament de Sociologia i el Servei d'Activitats Socio-culturals (SASC) de la Universitat Jaume I, i de la societat rural representada per diversos professionals de diferents col·lectius (sanitari, educatiu, empresarial, joventut, serveis socials, sindicats, cultura...) acaba sorgint la proposta de constituir-se en un fòrum d'opinió, reflexió, anàlisi i pressió per tal de donar resposta a totes les propostes fruit de les jornades. El treball del fòrum s'ha condensat en un manifest amb propostes per revertir el despoblament de les nostres comarques i treballar per un desenvolupament rural efectiu. Manifest que va ser presentat en setembre de 2019 a la Mesa de les Corts Valencianes i que està estructurada en 3 fases més una fase 0 irrenunciable.

En aquesta **fase 0** cal que les diferents administracions públiques reconeguin de forma clara i sense embuts, en una declaració institucional, que històricament s'ha fet un mal govern del territori que ens ha dut a la situació actual. Un mal govern que cal revertir per una qüestió de justícia envers una part de la ciutadania i perquè actuar-hi produirà un benefici per a tota la societat. Fase imprescindible per deixar clar que el problema del despoblament és un problema de tots, no només del rural, i que no és natural ni irreversible, que té unes causes i s'hi pot actuar.

La **fase 1**, amb caràcter de pla de xoc, està adreçada a garantir els drets bàsics de ciutadania. Uns drets que van des de vetllar per una sanitat i educació de proximitat, cosa que implica entre altres coses un transport públic a la demanda 24 h, a garantir l'accés a l'habitatge al jovent (també tenim problemes de gentrificació) a més de fer un canvi de discurs envers el rural. Un discurs que no sigui esclau de vells clisés i que sigui emès des de l'actualitat del rural. Perquè, contràriament al que molta gent creu, el rural ha fet el seu propi camí mentre a l'urbà continuaven amb la imatge d'aquell món en blanc i negre. Mirades nostàlgiques buscant l'autenticitat de realitats que ja no hi són no fan més que perpetuar uns estereotips caducs i gens ajustats al present. És vital aquest canvi d'òptica perquè ha estat vigent tants anys que en alguns casos ha minvat considerablement l'autoestima del rural.

La **fase 2** ha de comportar l'elaboració d'un mapa de la ruralitat que permeti tot seguit definir un marc legislatiu amb caràcter territorial que tracti de forma justa tot el territori. Aquest nou paradigma legislatiu permetria, per exemple, adjuntar estudis d'impacte territorial a qualsevol infraestructura nova, des de la construcció d'un hospital a la d'una nova via de comunicació o permetria crear borses d'ocupació territorialitzades, integrades per aquelles persones professionals que volen treballar i viure al rural.

A la **fase 3** caldria redactar uns plans d'acció concrets i integrals, a nivell d'Estat, que permetin diversificar el teixit productiu rural així com reforçar els ja existents. Necessitem un nou model d'agricultura i ramaderia de proximitat que reforci el comerç local i que sigui suficientment atractiu com per a rejuvenir el sector. Tot això amb l'increment de polítiques fiscals basades en l'equitat i en el marc de la nova legislació amb sensibilitat territorial fruit de la fase 2.

En resum, cal coratge per prendre mesures valentes que tracten la si-

tuació amb el rigor i intensitat que requereix. I, paral·lelament, conscienciar tota la població que estem davant un repte que ens afecta a tota la societat, rural i urbana, per igual. Els beneficis que se'n deriven són per a tots, i més en un context d'emergència climàtica com en el que ens trobem.

NO SOM D'EIXE MÓN

Un (altre) malany

// Francesc Ricart

Tots els anys són difícils. I no parlo del problema de la pandèmia del Covid-19 el que des de fa setmanes ens té glaçat els semblants. Jo continuo amb la meua vulgaritat, parlar de la llengua, d'un altre malany del català.

A l'octubre de 2004, l'IEC feia una declaració sobre l'ús de la llengua catalana que va aixecar polseguera. Una de les alarmes venia a dir que l'hàbit de canviar al castellà genera un cercle viciós que podria constituir una sentència de mort per al català. De fet fa molt temps que ens «movem» en aquests paràmetres i anem cap a l'ensulsiada. Aleshores, aquell 2004, als nostres països ja hi havia una població significativa procedent de fora, amb llengües diverses, una situació que ha augmentat fins a conformar una societat lingüísticament molt complexa on, per desgràcia, la llengua pròpia continua sent minoritzada i els catalanoparlants continuen amb el comportament «erràtic» de passar-se al castellà quan no caldria (diguem-ho així).

Fa poc va tenir lloc l'episodi de la diputada i alcaldessa de Vic, Anna Erra, que demanava en seu parlamentària que «els catalanoparlants s'adrecin en català a persones que “pel seu accent o pels seus trets” no aparentin ser catalanoparlants». Molta gent se li va abraonar perquè, pobra, posava en evidència una distinció entre catalans. I és que hi ha gent que té la pell molt fina, com ara els «unionistes», que no perden ocasió per senyalar els independentistes de supremacistes. En quin nivell, em pregunto, situaríem aquesta qüestió a la Franja? No gos ni pensar-hi, davant el nostre panorama «local» L'any que hem passat és un malany com tots des del 2004 i des de fa ni se sap. Tanmateix, persistirem, un verb del tot necessari des de Fraga a Maó, encara que vinguen temps de mal oratge. Josep Galan i Jesús Moncada ens ho reclamen des de fa 15 anys!

Arribarà al segle XXII, el català de la Franja?

A propòsit de la publicació de *La llengua escapçada*

// ESTEVE VALLS*

La frontera política vista des de la roureda d'Aulès
ESTEVE VALLS

Fa només dues dècades, en un moment en què a les comarques de la Franja hi havia el percentatge més elevat de població amb el català com a llengua inicial de tot l'àmbit lingüístic, el mestre fragatí Josep Galan, demostrant una clarividència envejable, ja va advertir que, en realitat, l'estat de salut de la llengua catalana a l'Aragó era «crític», i es lamentava que la manca de prestigi associat a les varietats locals era una amenaça per a la seva viabilitat futura en un món que avançava decididament cap a l'homogeneïtzació econòmica, cultural i lingüística.

Avui, vint anys després de l'advertiment de Galan, sabem que entre el 50% i el 90% de les llengües del món desapareixeran al llarg del segle XXI, i que l'abast territorial de moltes de les llengües que sobreviuran a aquesta extinció massiva minvarà substancialment. Sembla pertinent, doncs, que tots plegats ens preguntem: si l'actual marc diglòsic no es capgira, el català de la Franja té garantit d'arribar al segle XXII? O, dit d'una altra manera: és possible que el català —que no s'extingirà en el seu conjunt: al capdavant, és una de les cent llengües amb més parlants del món— vegi reduïda la seva àrea de distribució perquè en algunes zones, com la Fran-

El Turbó, un dels límits occidentals dels pobles de predomini lingüístic català
ESTEVE VALLS

ja, es consolidin els processos de substitució lingüística avui en curs? Sembla clar que aquest podria ser el futur que espera a la llengua en aquells territoris on es troba més minoritzada, com l'Alguer o la Catalunya del Nord. Ara bé, ¿és exagerat preveure aquest

mateix futur per a les varietats de català que es parlen a la Franja? Evidentment, tot dependrà de les decisions —personals, però especialment col·lectives: *polítiques*, en definitiva— que es prenguin en els propers anys. Però tots els indicadors sociolingüístics recents dibuixen aquest horitzó com a *possible* per al conjunt de varietats franjolines. Vegem-ne alguns.

Un dels elements que se sol tenir en compte per valorar el grau de vitalitat d'una llengua és l'evolució del percentatge d'habitants d'un territori que l'han après a casa, d'un o dels dos pares. Segons Javier Giralt i Maite Moret (2017), professors de la Universitat de Saragossa, l'any 2014 tenien el català com a llengua

inicial un 68,4% dels franjolins de més de 65 anys però només un 34% dels franjolins d'entre 15 i 29 anys, mentre que el percentatge dels que tenien el castellà com a llengua primera havia augmentat del 31% al 42,3% entre aquestes dues franges d'edat. Aquest fet no s'ha d'atribuir a un abandonament massiu de la llengua pròpia per part de la població autòctona, sinó més aviat als canvis demogràfics esdevinguts durant els últims anys. El resultat és, però, que el 2014 només un de cada tres joves de la Franja tenia el català com a llengua primera.

En segon lloc, l'indicador que se sol considerar determinant per afirmar que en un territori s'està produint un procés de substitució lingüística és l'evolució de la transmissió lingüística intergeneracional. Aquest indicador es fixa en la quantitat de progenitors que transmeten la llengua pròpia als fills, però també en aquells que deixen de fer-ho per transmetre'ls la llengua de més prestigi. Un trencament generalitzat de la transmissió intergeneracional en un territori se sol considerar un punt de no retorn en qualsevol procés de substitució lingüística, perquè aquesta interrupció sol comportar que la llengua d'interacció endogrupal en la generació dels fills passi a ser en exclusiva la llengua dominant. En aquest sentit, tot i que a la Franja la transmissió intergeneracional del català es manté força estable, investigadors com Natxo Sorolla (2017:20) han advertit que «en algunes comarques, [...] especialment les del nord (Ribagorça, Llitera), alguns resultats apunten que el manteniment de la transmissió intergeneracional del català ja no és generalitzat i té erosions rellevants».

Finalment, hi ha un tercer indicador clau per detectar un procés de substitució lingüística previ a la interrupció de la transmissió intergeneracional, que és la llengua amb què es relacionen entre si els joves. En el cas de la Franja, el mateix So-

*Cap de la Unitat de Català de la Universitat Internacional de Catalunya. Autor de *La llengua escapçada*, Generalitat de Catalunya, 2019.

Vista de Montanya, a la Ribagorça
ESTEVE VALLS

rolla ha detectat que fins a una quarta part dels preadolescents de la Llitera i el Baix Cinca que són catalanoparlants familiars interaccionen entre ells en castellà, i això el du a afirmar que avui el català trontolla com a llengua de relació intragrupal en benefici del castellà.

Del que s'ha dit fins ara es desprèn que el coneixement i els usos del català a la Franja han reculat considerablement al llarg dels últims anys. Ara bé: què en sabem de l'evolució interna dels parlars franjolins al llarg d'aquestes mateixes dècades? Com ha canviat el codi lingüístic dels joves respecte de la manera de parlar de la gent gran? Els canvis demogràfics han comportat, com hem vist, canvis demolingüístics, però ¿aquests canvis han modificat també la fesomia de la llengua?

Aquestes són algunes de les preguntes a les quals s'intenta donar resposta en el llibre *La llengua escapçada. Un estudi sobre l'autonomització dels parlars nord-occidentals a la cruïlla catalanoaragonesa*, publicat en accés obert al web de la Biblioteca Tècnica de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya (<http://www.gencat.cat/llengua/BTPL>). Els convido a descarregar-se'l i llegir-lo, perquè hi trobaran una anàlisi detallada de l'evolució dels parlars de la Franja al llarg de quatre generacions de parlants i comprovaran que l'anàlisi del grau d'hibridació estructural d'aquestes varietats és també una bona manera de detectar que es troben, en efecte, en ple procés de substitució lingüística. En aquest treball no només es palesa de nou que la frontera política entre Catalunya i l'Aragó ha esdevingut, també, una frontera lingüística, sinó que es certifica per primera vegada que, així

com a Catalunya els parlars nord-occidentals han tendit a convergir amb l'estàndard de la llengua catalana, a la Franja aquesta convergència s'ha produït, a tots els nivells, amb l'estàndard de la llengua espanyola. El lector hi trobarà exemples de pèrdua d'elements fonètics, fonològics, morfològics i, molt especialment, lèxics: a l'est de la frontera autonòmica, per influència de l'estàndard català; a l'oest —ai las!— per influència de l'estàndard espanyol. No cal dir que els resultats d'aquest treball —basat en un corpus de més de 50.000 mots obtinguts de 192 informants— desmunten un per un els postulats del secessionisme lingüístic, segons el qual la puresa del *chapurriau* estaria seriosament amenaçada per la difusió de l'estàndard pancatalanista. Res més lluny de la realitat: quan un tret recula, ho fa sistemàticament perquè els joves adopten el seu equivalent castellà. De vegades és una vocal oberta que es pronuncia tancada. Altres cops és una combinació de pronoms dita a la castellana, com a «se la donaré». I sovint es tracta de mots —com *asderiçó*, *primentó*, *perna*, *padella*, *redó* o *mai*— que senzillament cauen en l'oblit, arraconats pels seus equivalents *erizo*, *pimientó*, *muslo*, *sartén*, *redondo* o *mayo*.

Però això no és cap novetat: era el mateix Josep Galan qui, fa vint anys, s'exclamava que «pel pes del castellà, en silenci, a poc a poc, han anat caent noms de les parts del cos, noms de persona, i els cultismes en castellà poden penetrar amb tota la força del món així que badem; l'Església és una font de penetració, [...]

l'escola pot decantar la qüestió a favor d'una llengua o d'una altra». Avui que el futur de què parlava Galan ja és el nostre present, cal reconèixer sense embuts que la minsa implantació del català a l'escola no ha servit per contenir l'avenç del castellà a la Franja, ni tampoc ha contribuït a dignificar-lo com s'esperava. La llengua continua foragitada de l'espai públic. Cap web municipal dels caps de comarca està disponible en català. Les mesures impulsades per la Direcció General de Política Lingüística del Govern de l'Aragó són clarament insuficients per revertir la situació de subordinació de la llengua catalana. ¿És, per tant, possible que el català de la Franja no arribi al segle XXII? Sense una mobilització ciutadana que forci els poders públics a impulsar una veritable política lingüística de revitalització de la llengua —o que n'impulsi una al marge d'aquests poders—, és possible. Arribar-hi o no depèn, essencialment, de nosaltres: dels qui estimem la Franja i la llengua que s'hi parla.

Per saber-ne més

GALAN, Josep (1999): «El lèxic esmorteit de la parla de Fraga», dins de Vallverdú, Josep (ed.): *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Franja (Calaceit i Fraga): 17 i 18 d'octubre de 1997*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 95-101.

GIRALT, Javier i MORET, Maria Teresa (2017): «Les llengües a la Franja», dins de Direcció General de Política Lingüística i Natxo Sorolla (coord.): *Els usos lingüístics a la Franja, 2014*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 12-15.

SOROLLA, Natxo (2017): «La llengua a la llar i la transmissió lingüística intergeneracional», dins de Direcció General de Política Lingüística i Natxo Sorolla (coord.): *Els usos lingüístics a la Franja, 2014*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 16-19.

VALLS, Esteve (2019): *La llengua escapçada. Un estudi sobre l'autonomització dels parlars nord-occidentals a la cruïlla catalanoaragonesa*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.

En el centenari d'Edmon Vallès

// BERENGUER DE MUSSOTS

Edmon Vallès Perdrix naix a Mequinensa el 9 d'agost de 1920 — ara fa cent anys — i mor a Barcelona el 7 d'octubre de 1980. El 1929 la família Vallès-Perdrix, per motius laborals del pare, es trasllada a Tarragona, però conserven els lligams amb la vila. A Tarragona, Edmon Vallès continua la formació acadèmica fins que amb motiu de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) s'incorpora, sense haver complert els deu anys, a la denominada Quinta del Biberó de l'Exercit Popular de la República. Amb la victòria de l'Exèrcit Nacional franquista s'exilia, durant un període d'uns sis mesos a Marsella, a casa d'uns parents. Retorna a Catalunya l'agost de 1939. Fruit d'aquest convuls període, és el breu text memorialístic *Dietari de guerra (1938-1939)*, publicat el 1980, en què a les notes escrites com a jove soldat republicà E. Vallès hi afegeix, 40 anys més tard, breus comentaris redactats per l'historiador madur en què s'havia convertit.

La primavera de 1943 Edmon es trasllada a Barcelona on inicia estudis administratius i, posteriorment, de dret. A partir de finals de la dècada de 1940, Vallès es manifesta com un intel·lectual, historiador i escriptor inquiet que exerceix com a periodista, traductor, il·lustrador d'obres de gran format — té cura d'il·lustrar els tres extensos

volums de la *Historia de la Literatura Universal* (Barcelona, 1968) de Martín de Riquer i José María Valverde; i els quatre volums — també prou extensos — de la *Història de la Literatura Catalana* (Barcelona, 1964) de Martí de Riquer i Antoni Comas —. En la dècada de 1970 publica sis gruixuts volums especialitzats en difondre a través d'imatges la Catalunya contemporània en el llarg període temporal que s'inicia amb l'Exposició Universal de Barcelona de 1888 i es clou el 1975 amb la mort del dictador espanyol Francisco Franco. Amb característiques semblants, cal ressenyar també la publicació de la monografia profusament il·lustrada *L'Hospital Clínic de Barcelona*, ahir i avui (1980).

El 1968 forma part de l'equip d'intel·lectuals, escriptors i historiadors que funden a Barcelona la revista de divulgació historiogràfica *Historia y Vida* i de la qual en Vallès en fou redactor en cap i col·laborador habitual al llarg de molts anys. També cal anotar que col·laborà — en català i en castellà — esporàdicament en revistes i periòdics catalans com ara *La Vanguardia*, *Tele/Exprés*, *El Correo Catalán*, *Avui* i *Serra d'Or*, així com també nombroses i extenses col·laboracions a la *Gran Enciclopèdia Catalana*.

Així mateix, Edmon Vallès és autor en català de nombrosos pròlegs,

L'Edmon Vallès en plena feina, el setembre de 1963

ARXIU ANDREU COSO

presentacions, col·laboracions, introduccions i prefacis en obres d'altre; i redactor en castellà de diferents volums monogràfics, en general profusament il·lustrats, com ara l'*Atlas de historia universal* (1963, amb nombroses reedicions i diverses traduccions), l'àmplia guia *Ibiza* (1947), etc.

Com a traductor, Edmon Vallès va ser autor — o coautor — de múltiples traduccions d'obres de difusió científica o periodística, originalment franceses, al castellà des dels inicis de la dècada de 1950 fins a la dècada de 1970. I sobretot, com a traductor, Vallès és autor de les traduccions al català de tres novel·les italianes redactades i publicades al bell mig del segle XX: *Crist s'ha aturat a Èboli* de Carlo Levi — editada en català el 1964 —, *El diable als turons* de Cesare Pavese — en 1965 —, i *L'Escola dels Dictadors* d'Ignazio Silone — editada en 1982.

DICCIONARI PER A POCA-SOLTES

Bes // Ramon Sistac

Bes, beset, besada, estima, petó, potó, potxó. Gairebé totes les llengües romàniques tenen formes parentes del català “bes” que, tanmateix, té la forta competència de “petó”. El bes és l'expressió universal de l'afecte entre els humans i també, diuen els que hi entenen, entre altres primats. Fins i tot en tenim emoticones (o emoji, o com se n'haja de dir), possiblement la més utilitzada de totes. Però, per a ser un gest tan universal, presenta una variació geogràfica i cultural immensa. Al nord de França, per exemple, és costum de fer-se'n tres. I a l'Amèrica Llatina un de sol. Els italians entren per l'altre cantó. Ací ens besem en la combinació dona-home o dona-dona, però gairebé mai entre homes, a menys que siguin parents molt propers; en canvi, a França o a Itàlia és habitual també entre amics (homes). És sabut que els llatins tenim tendència a petonejar-nos alegrement, cosa que sorprèn la gent del nord d'Europa i esvera els americans. Podríem

dir, en acabat, que una besada a temps estalvia moltes paraules. Com una mirada, com un gest.

Hi ha una certa polèmica sobre si el bes home-dona (i mai home-home) és una imposició masculina. I si és antihigiènic. A mi m'agrada el bes, em besaria amb tothom i crec que hauríem de recuperar (com es feia fa unes quantes generacions) el costum de fer-se'n també entre mascles, però entenc i accepto les reticències que alguns (o algunes) puguen tindre a tot plegat. Si hem de renunciar-hi per a poder bastir una societat millor, més igualitària i neta, doncs avant, engeguem el bes a pastar fang. Ara, el que em sabria greu és que, com a conseqüència del distanciament forçat que esta merda de pesta ens ha imposat, un cop restablerta la normalitat el bes hagués desaparegut definitivament. Puritanismes a banda, és precisament quan van mal dades que el contacte físic es troba més a faltar.

Miquel Siguan (1918-2010). *In Memoriam*

// VIRGILI IBARZ

En el marc de les “Jornadas Altoaragonesas sobre las lenguas en la escuela”, celebrades al Palau Montcada de Fraga, el 29 març de 2003, el professor Miquel Siguan va donar la conferència inaugural sota el títol “Llengües i cultures en un món global”. L’Ajuntament de Fraga li va fer un petit homenatge i li va oferir un dinar, ja que el seu avi havia estat secretari d’aquest Ajuntament.

Siguan va nèixer el 2 de maig de 1918 a Barcelona. Amb 16 anys va començar els estudis de Filosofia a la Universitat de Barcelona. Va participar a la Guerra Civil en una companyia anarquista. Acabada la guerra se’n va anar a Londres aprofitant una beca del Partit Laborista. Va ampliar estudis a l’Institut Tavistock i es va interessar pels problemes de la psicologia social -emigració, relacions humanes-, que van originar alguns dels seus estudis sobre emigrants i actituds, portats a terme quan començava un desenvolupament social i econòmic al nostre país, però quan encara hi havien formes de vida subdesenvolupades. Aquests estudis pioners al món psicosocial de Catalunya i Espanya no van tenir continuïtat.

El 1962 guanyà la càtedra de psicologia de la Universitat de Barcelona, va fundar l’escola de postgrau de psicologia i va impulsar l’ensenyament universitari de la psicologia i la creació d’una facultat d’aquesta especialitat. Però, sobretot, han estat els temes de psicolingüística els que han ocupat la major part el seu treball en els últims temps: la gènesi del llenguatge dintre del marc dels processos de comunicació del nen amb els adults, en els processos d’adquisició d’una segona llengua i la complexitat del bilingüisme, problema propiciat per l’explosió experimentada per les diverses llengües d’Espanya, convertides en elements d’identificació de les comunitats autònomes.

Siguan va ser una personalitat clau que va portar del Quebec el model d’immersió lingüística que s’acabaria aplicant al sistema escolar català i va estar sempre a favor del bilingüisme. Es va queixar que la seva posició li havia reportat incomprendiments “d’un

costat i de l’altre”. Fou membre de la Acadèmia Europea i doctor honoris causa per les universitats de Ginebra i del País Basc, Sevilla i Autònoma de Barcelona. El 1988 li fou atorgada la Creu de Sant Jordi. Es va ocupar, entre altres activitats, de la direcció de l’Institut de Ciències de l’Educatió de la Universitat de Barcelona, de la presidència de la Sociedad Española de Psicología, de la vicepresidència del Centre Mundial d’Information sur l’Éducation Bilingue i de la International Society of Applied Psycholinguistic. Miquel Siguan va morir a Barcelona, el 10 de maig de 2010.

Ara tenim la perspectiva històrica per analitzar la fundació de l’Escola de Psicologia de Barcelona. En realitat són dues escoles. La primera comença amb l’obra psicològica de Ramon Turró i Darder, i segueix amb August Pi i Sunyer i Emili Mira i López, dins del context de consolidació de la psicologia científica a Catalunya. La Guerra Civil espanyola va interrompre aquest procés i la segona Escola de Psicologia de Barcelona comença amb Miquel Siguan.

Esteve Betrià, a Cròniques Tagarines (*TdF* 24, febrer 2003), en un article sobre “Pujasol i Piquer”, diu que en *La psicologia a Catalunya* de Siguan, “s’hi ressenyen dos fisiognomistes, possiblement els més importants del nostre país: Esteve Pujasol i Andreu Piquer”. Pujasol era natural de Fraga i Piquer de Fórnols de Matarranya. Per a Esteve Betrià, “no deixa de ser curiós que unes terres com les nostres, amb un panorama intel·lectual tan poc brillant en els segles XVII i XVIII, fossin el lloc d’origen de dues destacades personalitats en un camp del pensament tan insòlit, si més no en els nostres dies, com és la fisiognomonia”.

Luis Beltrán, a *TdF* 28 (juny de 2003), va fer una ressenya de la novel·la de Siguan *La guerra als vint anys*. Per a Beltrán, l’èxit de *Soldats de Salamina*, la novel·la de Javier Cercas, ha vingut a palesar un canvi

Angel Huguet i Miquel Siguan a les “Jornadas Altoaragonesas sobre las lenguas en la escuela”, Fraga 2003
ARXIU

substantial en l’actitud del gran públic envers la Guerra Civil espanyola. La singularitat de *La guerra als vint anys* resideix en què constitueix un relat testimonial d’esdeveniments rellevants de la guerra i, alhora, estan vistos amb un distanciament i clarividència inhabituals en aquests tipus de literatura. Com el mateix autor indica en un pròleg admirable, la guerra ha continuat oberta fins avui en un “front de paper imprès”.

L’ESMOLET

Descomposició

// Carles Terès

He sentit a la ràdio un reportatge sobre les empreses que van a netejar els pisos de la gent que ha mort sola, sense que ningú l’hagi trobada a faltar. La descripció ha estat esfereïdora. El més colpidor, però, ha estat el procés d’abandonament en què cau una persona, fins al punt de convertir casa seua en un podrimener. N’han descrit un cas; un bon veí, amable i educat, que de sobte es queda vidu. A poc a poc la vida va perdent el sentit. Un dia no es dutxa —per a què?— l’altre no renta els plats. Després no llença les escombraries... Passen els mesos i la casa es va omplint de porqueria, d’excrements, de podridura. Venen les rates, els escarabats, els gats, els cucs i els insectes voladors. El greix que excretem els humans pels mil-i-un orificis es compacta amb la pols i els residus i forma una crosta apegalosa sobre les superfícies. A l’últim arriba la mort, no se sap com ni quan, i la descomposició s’empara d’aquell cos que, de fet, havia deixat de viure feia temps. Després, molt després, la policia, el forense, el jutge... i l’empresa que ho neteja tot. Finalment no en queda cap rastre. Enlloc.

LES RESTES
DE MENJAR,
VEGETALS,
TAPS DE SURO...
QUE LLENCES AL GRIS,
NO VAN AL GRIS.

→ VAN AL MARRÓ

Restes
de menjar

Papers
de cuina bruts

Restes vegetals

Infusions

Taps de suro

Serradures

Ciudadania, empreses, institucions.
Reciclem bé. Separem bé.